
Dekomodifikacijos reikšmė socialinėje apsaugoje

Arvydas Guogis

*Lietuvos teisės universitetas,
Ateities g. 20,
LT-2057 Vilnius,
el. paštas a.guogis@lycos.com*

Efektyvi socialinę riziką patyrusių asmenų apsauga yra vienas svarbiausių socialinės apsaugos ir visos socialinės sistemos uždavinių. „Socialinės rinkos ekonomikos“ paradigma pasižymi didesniu socialumo laipsniu negu „laisvosios rinkos ekonomika“ su savo ryškiu individualizmu. Straipsnio tikslas – parodyti dekomodifikacijos reikšminio svarbą socialinėje apsaugoje ir pateikti empiriškai apskaičiuotus dekomodifikacijos laipsnio rodiklius Vakarų šalyse ir Lietuvoje.

Raktažodžiai: socialinės rinkos ekonomika, laisvosios rinkos ekonomika, socialumas, individualizmas, socialinė apsauga, dekomodifikacija

ĮVADAS

Šiuolaikiniai globalizaciniai procesai ir Vakarų civilizacinis lūžis „grasina išplauti“ ribas ne tik tarp nacionalaus ir globalaus lygmens, bet ir tarp viešo bei privataus interesų, taip pat kolektyvinio ir individualaus prado. Kultūrinė anemija, anomija ir reliatyvizmas atsispindi ir dažnoje „globalizmu alsuojančioje“ studijoje, kuri dažniausiai pasižymi tik formaliomis konstrukcijomis be jokio norminio turinio. Ne tik tradiciniai humanitariniai mokslai, bet ir socialiniai, tokie kaip politologija, viešasis administravimas, sociologija ir ekonomika, privalo implikuoti normatyvinį turinį bei prisidėti prie vertybinių modelių kūrimo ir bandymų juos taikyti praktikoje.

„Laisvosios rinkos ekonomika“ ir „socialinės rinkos ekonomika“ – tai du poliariniai Vakarų ekonominio socialinio gyvenimo taškai, kurie žymi santykinai skirtingų socialinių modelių organizaciją. Socialinėje politikoje pirmasis jų apibrėžimus nustatė Richard Titmuss [12: 30–31], politologijoje jo idėjas išplėtojo danų tyrėjas Gösta Esping-Andersen [1: 23–29], kurie visas Vakarų šalis „padalijo“ į tris santykinai skirtingus modelius: liberalų marginalinį, besiremiantį ryškia individualizmo tradicija (tipiškiausios atstovės – Šiaurės Amerikos, kitos anglosaksiškos valstybės ir daugelis Lotynų Amerikos šalių), korporatyvinį, kurio ryškiausios atstovės yra dauguma kontinentinės Vakarų Europos šalių, ir institucinį-universalų, kuriam atstovauja Šiaurės Europos valstybės [5: 129–132]. Galima pažymėti, kad pastarųjų dviejų modelių valstybės ilgą pokario laikotarpį teoriškai ir praktiškai kūrė „socialinės rinkos ekonomikas“, kurių esminis bruožas yra aukštesnis negu liberalaus marginalinio modelio socialinės apsaugos ir kitų struktūrų „išprekinimo“ lygis, t. y. santykinis nepriklausymas nuo rinkos jėgų poveikio. Šių metodo-

loginių skirtumų suvokimas galėtų padėti Lietuvos socialinės sistemos reformuotojams įvertinti reformų kryptį ir pažangą, aiškiau įsivaizduoti siektinus uždavinius.

Straipsnyje keliami tikslai: 1) apibrėžti socialumą kaip siektiną vertybę, 2) atskleisti „socialinės rinkos ekonomikos“ pranašumus, 3) atskleisti dekomodifikacijos reikšminio esmę, 4) parodyti dekomodifikacijos laipsnio reikšmę Vakarų šalių ir Lietuvos socialinėje apsaugoje.

Straipsnyje bus pateikti Vakarų metodologijos pagrindai empiriškai apskaičiuoti dekomodifikacijos laipsnio rodikliai Vakarų šalyse ir Lietuvoje.

„SOCIALINĖ RINKOS EKONOMIKA“ IR SOCIALUMO REIKŠMĖ

Vakarų šalių teorijoje ir praktikoje galima išskirti du pagrindinius ekonominės socialinės bei politinės raidos modelius – vieną labiau orientuotą vien į „rinkos ekonomikos“, kitą – į „socialinės rinkos ekonomikos“ plėtrą. Terminas „socialinis“ yra esminis skiriamasis „socialinės rinkos ekonomikos“ sistemos bruožas, palyginus ją su liberaline ar libertarine „laisvosios rinkos ekonomikos“ samprata. Šias sistemas jungia daug esminių struktūrų: pirmiausia – ekonominių, kurios remiasi privačios nuosavybės teise ir laisvu kapitalo judėjimu. Tačiau šias sistemas daug kas ir skiria: pirmiausia – socialinių teisių srityje. Socialinės pilietybės klausimo libertarinėje „laisvosios rinkos ekonomikoje“ faktiškai neegzistuoja. Požiūrį į socialinės apsaugos plėtrą tradicinėje „laisvosios rinkos ekonomikoje“ galima vertinti kaip labai ribotą ir „netelkiantį didesnio dėmesio“. „Socialinės rinkos ekonomikos“ teorijoje ir praktikoje yra atvirščiai: socialinei apsaugai skiriama kur kas didesnis vaid-

muo. Čia socialiniame administravime naudojamos ne tik tradicinės keinsinio ar postkeinsinio reguliavimo priemonės, bet ir „naujųjų dešiniųjų“ atradimai viešojo administravimo srityje, pirmiausia – „naujoji viešoji vadyba“, kuri socialiniame administravime įgyvendina visus privataus verslo taikomus metodus, išskyrus pelno siekį arba pelno naudojimą asmeniniams (faktiškai – viršininkų) poreikiams tenkinti. Plačiai naudojami kontraktavimo ir programavimo principai, ypač socialinių paslaugų srityje. Tai vyksta ne tik viešojo sektoriaus ribose, bet ir plėtojant bei palaikant nevyriausybinių bei privataus sektorių iniciatyvas. Bet kuriuo atveju „socialinės rinkos ekonomikoje“ socialinė apsauga nėra podukros vietoje.

Žmogaus gyvenimo materialiniam pagrindui pastoviai grasina „visa ko gyva kaita“ – ligos, nelaimingi atsitikimai, invalidumas, motinystė, daugiavaikystė, nedarbas arba turto praradimas. Kad būtų išvengta kritinių situacijų patenkinant namų ūkių poreikius, reikia rūpintis ateitimi. „Rinkos ekonomikos“ sistemoje žmogus savarankiškai sprendžia savo problemas. Čia vyrauja individualizmo principas, neigiantis kolektyvinę ar net bendruomeninę atsakomybę. Nuoseklus individualizmas iš esmės yra priešingas netgi tokioms ribotoms bendruomeniškumo formoms, kaip komunitarizmas ar šiuolaikiniai religiniai judėjimai. Socialinės apsaugos srityje individualistinis požiūris apsiriboją tik privataus draudimo arba asmeninių santaupų uždaviniais. Individualizmas suponuoja rinkos „visagalybės“ principą ir dažnai nekritiškai vertina rinkos dalyvių sėkmės arba nesėkmės priežastis. Socialinę riziką patyrę asmenys atsiduria vadinamųjų „pralaimėtojų“ padėtyje dėl nuo jų dalinai arba visiškai nepriklausančių priežasčių.

„Socialinėje rinkos ekonomikoje“ svarbiausią vaidmenį vaidina ne individualizmo, o socialumo principas. Socialumo principas neįmanomas be privalomosios valstybinės socialinės apsaugos. Valstybinė socialinė apsauga „dengia“ ne tik neapdraustuosius rizikos atvejais, bet ir individus, nepakankamai sugebančius rūpintis ateitimi. Ji yra valstybinio „perskirstomojo pobūdžio“ ir įgyvendina „socialinį planavimą“ [13: 2–6]. Valstybės perskirstomojo vaidmens svarbą galima patvirtinti šiais stebėjimo faktais:

1) Žmogus pasižymi tuo, kad ne visada adekvačiai vertina savo būsimuosius poreikius ir numatomas pajamas. Taigi žmogaus nepakankamą rūpinimąsi ateitimi būtina kompensuoti „privalomu rūpesčiu pagal įstatymą“;

2) Visuomenė yra suinteresuota atskirų žmonių darbinių įgūdžių palaikymu. Darbingumo išsaugojimo ir palaikymo pavyzdžiais gali būti valstybinis ligoninių finansavimas ir reabilitacijos priemonių įgyvendinimas;

3) Šiuolaikinėmis sąlygomis darbinė veikla yra susijusi su tam tikromis rizikomis (profesinės ligos, ne-

laimingi atsitikimai, dėl šiuolaikinės civilizacijos pobūdžio atsirandančios ligos, technologinė bedarbiystė). Jas gali patirti visi, todėl Valstybė turi suteikti socialinę kompensaciją;

4) Mažų pajamų gavėjams yra sunkiau rūpintis ateitimi. Todėl Valstybė, pasireiškus rizikai, tokiems asmenims turi garantuoti pragyvenimo minimumą.

Privalomas valstybinis socialinis draudimas yra vienas dažniausiai aptinkamų socialumo principo pasireiškimo pavyzdžių. Tam tikros socialinės paramos priemonės, ypač socialinių paslaugų srityje, yra kitas socialumo principo pasireiškimo pavyzdys šiuolaikinėje visuomenėje. Tačiau nepralengiamas pavyzdys, užtikrinant socialinės pilietybės teises, yra universalios socialinės išmokos, kurios mažai arba visiškai nepriklauso nuo buvusio dalyvavimo darbo rinkoje. Universalumo pagrindą sudaro dekomodifikacijos laipsnio rodikliai, kuriems lietuviškieji socialinės apsaugos tyrinėtojai dar nėra skyrę pakankamai dėmesio.

Žmogaus socialinė raida yra daugiamatis procesas, apimantis įvairius raidos aspektus. Ji atsižvelgia į visų žmogaus pasirinkimo galimybių didinimą ir dėmesį sutelkia ne tik į jų ugdymą, bet ir į tai, kokią naudą iš jų gauna žmogus. Visuomenės gerovė priklauso ne tik nuo pajamų dydžio, bet ir nuo to, kaip tos pajamos naudojamos. Todėl žmogaus socialinės raidos teorija, vertindama raidą, rekomenduoja rentis ne tik bendrojo vidaus produkto kitimo tendencijomis, bet ir žmogaus socialinės raidos indeksu [9: 31]. Tačiau socialinio administravimo ir socialinės apsaugos tyrinėtojai aiškiai neįvertina kitų, ne mažiau reikšmingų socialinės raidos parametrų. Suprantama, kad tiek metodologiškai, tiek praktiškai sunku įtraukti visus aspektus į raidos sampratą, o dar sudėtingiau juos kiekybiškai įvertinti. Nepaisant praktinių sunkumų, šalies gerovei įvertinti buvo pasiūlytas ne vienas metodas. Tačiau Lietuvos socialiniai reformuotojai ir tyrėjai aiškiai neįvertino svarbiausio socialinės apsaugos pažangos kriterijaus – dekomodifikacijos laipsnio.

DEKOMODIFIKACIJOS LAIPSNIS SOCIALINĖJE APSAUGOJE

Sovietinėje sistemoje prekių pagal savo tikrąją vertę iš viso nebuvo. Tačiau nepriklausomybės metais Lietuvoje, atrodytų, viskas ir visi tapo prekėmis. „Visi esame prekių kūrėjai ir vartotojai“. Pasirodo, „vartoti“ galima ir žmones. Su žmogaus „vartojimo“ sąvoka yra susijęs komodifikacijos (suprekinimo) reiškinys ir apibrėžimas. Į komodifikaciją (ar dekomodifikaciją) galima žvelgti keliais aspektais – filosofiniu, ekonominiu ar politologiniu. Bet pagal visus juos socialinėje politikoje dekomodifikacija yra žmogaus išsivadavimas iš rinkos priklausomybės [1: 47]. Tai yra socialinių teisių įgyvendinimas ir jų kokybė. Bend-

raja prasme tai yra bendruomeninės vertybės. Čia nėra vietos arogancijai ar silpnesniųjų pažeminimui. Į žmogų tiek darbo rinkoje, tiek už jos ribų tokiu atveju žiūrima ne kaip į prekę rinkoje, o kaip į asmenį, siekiantį saviraiškos. Tam tikra prasme tai primena marksistiškai socialistinį susvetimėjimo visuomenėje panaikinimą ar bent didesnę jo apribojimą. Tačiau tai tik išoriškai panašu į marksizmą, nes ekonominis tokios visuomenės pamatas – privati nuosavybė, o socialinės apsaugos srityje veikia mišri – valstybinių ir privačių struktūrų sistema. Socialinio draudimo srityje tai reikštų valstybinių socialinio draudimo fondų ir papildomų privačių pensijų fondų koegzistavimą. Žmogaus tapimas preke būtų įmanomas tik tada, jeigu egzistuotų vien privačios struktūros. Labai dideliu dekomodifikacijos laipsniu pasižymi vadinamoji daniška (skandinaviška) socialinės apsaugos sistema, kai piniginės išmokos – pensijos ir pašalpos – socialinės rizikos atveju yra išmokamos ne iš atskiro socialinio draudimo biudžeto, į kurį darbuotojai moka specialias tik tam skirtas išmokas, o iš bendrųjų mokesčių būdu suformuoto nacionalinio biudžeto. Dekomodifikacija filosofiniu aspektu yra toks reiškinys, kai visa visuomenė prisiima atsakomybę už kiekvieną visuomenės narį, ir nebūtinai tik jo ekonominės nesėkmės atveju. Dekomodifikacija liečia valstybinio įsikišimo sritis, tokias kaip mokslas, kultūra, švietimas, sveikatos ir socialinė apsauga. Dekomodifikacija tampa ypač reikšminga socialinėje apsaugoje, t. y. nuo paties žmogaus nepriklausančios socialinės rizikos pasireiškimo metu. Ji žmogui reiškia ne tik teisę į privačią nuosavybę ir demokratiją, bet ir socialinės pilietybės teises, t. y. tokią paprastą, atrodytų, teisę – būti žmogumi. Filosofo E. Frommo žodžiais tariant, tai teisė kai kam ne tik turėti, bet ir būti.

Politologiniu aspektu dekomodifikacijos laipsnis šalyje parodo, kokia – liberali, konservatyvi ar socialdemokratinė nuostata vyrauja visuomenėje. Šių politinių nuostatų egzistavimas yra ypač būdingas Vakarų Europai. Jos šiaurinėje dalyje stipraus valstybinio sektoriaus egzistavimas beveik automatiškai garantuoja didesnę dekomodifikacijos laipsnį. Ekonominiu aspektu didesnis dekomodifikacijos laipsnis yra tiesiogiai susijęs su „keinsianizmo“ arba „postkeinsianizmo“ tipo didesnio valstybinio reguliavimo įtaka. O kas yra dekomodifikacija socialinėje apsaugoje?

Socialinėje apsaugoje dekomodifikacijos skirtumus geriausiai galima pastebėti laiko ir erdvės požiūriu, t. y. istoriškai ir lyginant juos skirtingose valstybėse tuo pačiu metu.

Dekomodifikacijos lygis gali priklausyti ne tik nuo išlaidų socialinei apsaugai dydžio, bet ir nuo įstatymų pobūdžio. Dekomodifikacijos lygį parodo kelios dimensijos. Pirmoji būtų gyventojų „galimybė gauti išmokas“ („prieinamumas prie išmokų“). Didesnė

dekomodifikacija būna tuo atveju, jeigu „prieinamumas prie išmokų“ lengvas ir teisės į adekvatų pragyvenimo lygį garantuojamos neatsižvelgiant į buvusio darbo rezultatus (darbo stažą ir pajamų dydį). „Išėjimas iš sistemos“ taip pat lemia dekomodifikacijos lygį. Jeigu teisė į socialines programas suteikiama tik ribotam laikui, dekomodifikacijos laipsnis yra mažesnis.

Kita dimensija aiškinantis dekomodifikacijos problemą yra pajamų atstatymo normos problema. Jeigu išmokos yra gerokai mažesnės už asmens gautą vidutinį atlyginimą ar pragyvenimo šalyje minimumą, kuris yra adekvatus ir visuomenėje pripažįstamas kaip normalus pragyvenimo lygis, socialiai pageidautina, kad išmokų gavėjas grįžtų į darbą kuo greičiau.

Trečia, ypatingos reikšmės turi socialinių teisių spektras. Beveik visos išsivysčiusios kapitalistinės šalys pripažįsta socialines teises svarbiausių socialinių rizikų atvejais: nedarbo, invalidumo, ligos ir senatvės. Tačiau tikrai aukštą ir pažangų lygį rodytų tie atvejai, kai socialinės išmokos piliečiams būtų mokamos ir ne rizikos atvejais, jei lėšų pragyvenimui nėra. Prie tokio modelio labiausiai priartėjo Šiaurės Europos šalys ir Olandija.

Dekomodifikacijos lygį empiriškai galima ištyti atsižvelgiant į senatvės pensijų, ligos ir nedarbo pinigines išmokas. Skaitinės reikšmės parodo dekomodifikacijos dydžių išsidėstymą. Pagal tai galima nustatyti, ar vidutinis asmuo lengvai gali palikti rinką: pirma, tinkamumo gauti išmokas apribojimai, tokie kaip darbo stažas, įmokos ar lėšų testavimas; antra, laukimo periodas (laukimo dienos) piniginiams išmokoms gauti ir ilgiausia teisės gauti išmokas trukmė; trečia, laipsnis, pagal kurį išmokos atitinka vidutinį atlyginimą. Dekomodifikacija vertinama pagal tai, kiek gyventojų apima socialinės apsaugos programos. Ar bet kuris asmuo gali turėti teisę į išmoką? Socialinės apsaugos programa gali pasiūlyti dideles išmokas ir liberalias sąlygas, bet jeigu ji apima tik mažai klientų, tai pasižymi ribotu dekomodifikacijos laipsniu. Lentelėje [1: 50] pateikiami 18 pramoninių demokratinių šalių bendri dekomodifikacijos laipsnio indeksai, įvertinant senatvės pensijas, ligos ir nedarbo pašalpas.

Pensijų indeksui nustatyti buvo naudojami penki kintamieji: 1) minimali pensijos atstatymo norma (pensijos % nuo atlyginimo), 2) vidutinė pensijos atstatymo norma vienam asmeniui, 3) minimalus draudimo stažas, 4) individų mokama pensijų dalis (kurią dalį nuo pensijų draudimo rūšies pajamų sudaro apdraustųjų įmokos). Šie keturi kintamieji yra sudedami ir po to padauginami iš 5) dalies asmenų (%), sulaukusių pensinio amžiaus ir gaunančių pensiją (the take-up rate). Ligos ir nedarbo pašalpų atve-

ju procedūra yra beveik identiška, išskyrus kai kurias išimtis: čia įtraukiama tik išmokų atstatymo norma (neto), praleidžiama 4 dalis (individų mokama pensijų dalis – kurią dalį nuo pensijų draudimo rūšies pajamų sudaro apdraustųjų įmokos), įtraukiamas laukimo periodas (dienų skaičius), po kurio būtų gaunamos išmokos, ir kiekis savaičių, per kurias buvo mokamos išmokos.

Pažymėtina, kad čia buvo nustatomas dekomodifikacijos lygis (laipsnis), o ne bendrosios programų savybės. Bandyta nustatyti nepriklausomybės nuo rinkos laipsnį vidutiniam darbuotojui. Štai Vokietijos, kuri paprastai laikoma šalimi, turinčia aukšto lygio pensijų sistemą, dekomodifikacijos lygis šioje lentelėje ganėtinai žemas. Tai aktualu vertinant Lietuvos padėtį, nes Lietuva, kaip žinia, socialinio draudimo srityje yra pritaikiusi vokiškąjį „bismarkinį“ modelį. Iš tikrųjų šiuo atveju Vokietija užima tokią žemą vietą lentelėje dėl to, kad įmokų mokėjimo laikotarpiai joje yra ilgi, individualios įmokos – didelės, o pensijos – palyginti mažos. Aišku, Lietuvoje dėl žemesnio ekonominio lygio pensijos yra dar mažesnės.

Šioje lentelėje pateikti 18 valstybių trijų socialinių programų suminiai rezultatai. Mažiausi indeksai yra anglosaksiškų šalių, didžiausi – Skandinavijos. Tarp šių dviejų poliariųjų taškų yra išsidėsčiusios kontinentinės Europos šalys, kai kurios iš jų (ypač Belgija ir Olandija) artėja prie Skandinavijos. Šie rodikliai patvirtina tą faktą, kad pirmoji valstybių grupė – anglosaksiškos šalys – priklauso liberaliam marginaliniam Gerovės valstybių tipui. Antroji šalių grupė

apima daugiausia ne angliškai kalbančias kontinentinės Europos valstybes ir priskiriama korporatyviniam tipui. Trečiajai šalių grupei priklauso Austrija, Benelukso valstybės ir Šiaurės Europos šalys, kurios priskiriamos universaliam, socialdemokratiniam instituciniam Gerovės valstybių tipui. Kuriam valstybės tipui yra artimiausia Lietuva? Atsakymas vienas – tik ne trečiajam, instituciniam. Geriausiu atveju Lietuva – tarpinė tarp pirmojo ir antrojo tipų valstybė [4: 24–25]. Tai – viena iš priežasčių, kodėl socialinės išmokos Lietuvoje yra tokios mažos. Reikia turėti omenyje, kad liberalios anglosaksiškos šalys, nors ir būdamos mažiau orientuotos į socialinę apsaugą negu kitos Vakarų šalys, vis dėlto pasižymi dideliu turto kiekiu bei galimybėmis daugiau užsidirbti. Šitaip nepasakysi apie Lietuvą. O Lietuvoje nėra nei tokio didelio turto, kaip pirmosios ir antrosios grupių šalyse, nei tokių socialiai orientuotų principų, kaip Šiaurės Europos valstybėse. Iš to ir seka mažos socialinės išmokos Lietuvoje arba, dar blogiau, galimybė iš viso negauti jokios išmokos ar socialinės paslaugos. Panaši padėtis yra ir kitose Rytų Europos šalyse.

Bendras Lietuvos dekomodifikacijos laipsnio rodiklis 1997 m. buvo 23,8, 2000 m. – 22,2, nors senatvės pensijų ir ligos pašalpų indeksai išaugo. Tai pakankamai aiškiai iliustruoja faktą, kad Lietuvoje socialinė apsauga yra podukros vietoje ir ji negali lygintis nei su kontinentinės Vakarų Europos, nei tuo labiau su Šiaurės Europos šalių socialinės apsaugos finansavimo principais. To negalima pateisinti jokiais argumentais. Jeigu finansavimo principai būtų kitokie, labiau socialiai orientuoti, tai nereikėtų ir dėl visko kaltinti nepakankamą ūkio subjektų pajėgumą ar, kitaip tariant, „per mažą pyragą“. Dekomodifikacijos laipsnį Lietuvoje būtų imanoma padidinti, jeigu socialinės apsaugos architektai rodytų pastangas ir politinę valią kuriant valstybinio kaupiamąjį socialinio draudimo sistemą, taip pat plečiant socialinę paramą ir įvedant papildomas universalias socialines išmokas. Žmogaus socialinė raida žmogų vertybe turėtų laikyti ne tik dėl to, kad jis gamina materialines vertybes. Žmogus turėtų būti laikomas ir raidos tikslu, ir priemone. Iš tikrųjų raida, kurios dėmesio centre yra žmogus, reiškia žmogaus pažangą, pažangą žmogui bei pažangą, už kurią atsakingas žmogus [9: 10].

IŠVADOS

Vakarų šalių teorijoje ir praktikoje galima išskirti du pagrindinius ekonominės socialinės bei politinės raidos modelius – vieną labiau orientuotą vien į „rinkos ekonomikos“, kitą – į „socialinės rinkos ekonomikos“ plėtrą. Šias sistemas jungia daug esminių

Lentelė. Dekomodifikacijos laipsnis 1980 m.	
Šalis	Dekomodifikacijos laipsnis
Australija	13,0
Jungtinės Amerikos Valstijos	13,8
Naujoji Zelandija	17,1
Kanada	22,0
Airija	23,3
Jungtinė Karalystė	23,4
Italija	24,1
Japonija	27,1
Prancūzija	27,5
Vokietija	27,7
Suomija	29,2
Šveicarija	29,8
Austrija	31,1
Belgija	32,4
Olandija	32,4
Danija	38,1
Norvegija	38,3
Švedija	39,1
Vidurkis	27,2

struktūrų: pirmiausia – ekonominių, kurios remiasi privačios nuosavybės teise ir laisvu kapitalo judėjimu. Tačiau šias sistemas daug kas ir skiria: pirmiausia – socialinių teisių srityje. Socialinės pilietybės klausimo libertarinėje „laisvosios rinkos ekonomikoje“ faktiškai neegzistuoja. „Socialinės rinkos ekonomikos“ teorijoje ir praktikoje yra atvirkščiai: socialinei apsaugai skiriamas kur kas didesnis vaidmuo.

„Socialinėje rinkos ekonomikoje“ svarbiausią vaidmenį vaidina ne individualizmo, o socialumo principas. Socialumo principas neįmanomas be privalomųjų valstybinės socialinės apsaugos. Valstybinė socialinė apsauga „dengia“ ne tik neapdrauosius rizikos atvejais, bet ir individus, nepakankamai sugebančius rūpintis ateitimi. Privalomas valstybinis socialinis draudimas yra vienas dažniausiai aptinkamų socialumo principo pasireiškimo pavyzdžių. Nepralenkiamas pavyzdys užtikrinant socialinės pilietybės teises yra universalios socialinės išmokos. Universalumo pagrindą sudaro dideli dekomodifikacijos laipsnio rodikliai.

Į komodifikaciją (ar dekomodifikaciją) galima žiūrėti keliais aspektais – filosofiniu, ekonominiu ar politologiniu. Tačiau pagal visus juos socialinėje politikoje dekomodifikacija yra žmogaus išsivadavimas iš rinkos priklausomybės. Tai yra socialinių teisių įgyvendinimas ir jų kokybė. Bendrąja prasme tai yra bendruomeninės vertybės. Į žmogų tiek darbo rinkoje, tiek už jos ribų tokiu atveju žiūrima ne kaip į prekę rinkoje, o kaip į asmenį, siekiantį saviraiškos. Socialinio draudimo srityje tai reikštų valstybinių socialinio draudimo fondų ir papildomų privačių pensijų fondų koegzistavimą. Žmogaus tapimas preke būtų įmanomas tik tada, jeigu egzistuotų vien privačios struktūros.

Dekomodifikacija filosofiniu aspektu yra toks reiškinys, kai visa visuomenė prisiima atsakomybę už kiekvieną visuomenės narį, ir nebūtinai tik jo ekonominės nesėkmės atveju. Dekomodifikacija liečia valstybinio įsikišimo sritis, tokias kaip mokslas, kultūra, švietimas, sveikatos ir socialinė apsauga. Dekomodifikacija tampa ypač reikšminga socialinėje apsaugoje, t. y. nuo paties žmogaus nepriklausančios socialinės rizikos pasireiškimo metu. Ji žmogui reiškia ne tik teisę į privačią nuosavybę ir demokratiją, bet ir socialinės pilietybės teises.

Politologiniu aspektu dekomodifikacijos laipsnis šalyje parodo, kokia – liberali, konservatyvi ar socialdemokratinė nuostata vyrauja visuomenėje. Šių politinių nuostatų egzistavimas yra ypač būdingas Vakarų Europai. Jos šiaurinėje dalyje stipraus valstybinio sektoriaus egzistavimas beveik automatiškai garantuoja didesnę dekomodifikacijos laipsnį.

Ekonominiu aspektu didesnis dekomodifikacijos laipsnis yra tiesiogiai susijęs su „keinsianizmo“ arba

„postkeinsianizmo“ tipo didesnio valstybinio regulavimo įtaka.

Dekomodifikacijos lygį socialinėje apsaugoje empiriškai galima ištirti atsižvelgiant į senatvės pensijų, ligos ir nedarbo pinigines išmokas.

Lietuvos dekomodifikacijos laipsnio rodiklis 1997 m. buvo 23,8, 2000 m. – 22,2. Tai rodo, kad Lietuvos socialinės apsaugos priklausomybė nuo rinkos didėjo. Dekomodifikacijos laipsnį Lietuvoje būtų įmanoma padidinti, jeigu socialinės apsaugos architektai rodytų pastangas ir politinę valią kuriant valstybinio kaupiamąjį socialinio draudimo sistemą, taip pat plečiant socialinę paramą ir įvedant papildomas universalias socialines išmokas.

Gauta
2002 09 10

Literatūra

1. Esping-Andersen G. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Oxford: Polity Press, 1995.
2. Gyani G. Political Uses of Tradition in Postcommunist East Central Europe. *Social Research*. 1993. Vol. 60. No. 4. P. 893–913.
3. Gold M. (ed.). *The Social Dimension*. London: The Macmillan Press LTD, 1993.
4. Guogis A., Bernotas D. Den Litauische Socialpolitische Model. *Vindue mod Øst*. 2001. No. 2.
5. Guogis A., Bernotas D., Ūselis D. *Lietuvos politinių partijų samprata apie socialinę apsaugą*. Vilnius: Eugrimas, 2000.
6. *Lietuvos statistikos metraštis*. Vilnius: Metodinis leidytinis centras, 1998.
7. *Lietuvos statistikos metraštis*. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės, 2001.
8. Parsons W. *Viešojo politika*. Vilnius: Eugrimas, 2001.
9. Rimkutė J. (ats. red.). *Žmogaus socialinė raida*. Vilnius: Homo Liber, 2001.
10. Teeple G. *Globalisation and the Decline of Social Reform*. Toronto: Humanities Press, 1995.
11. Titmuss R. *Essays on "The Welfare State"*. London: Unwin University Books, 1966.
12. Titmuss R. *Social Policy*. London: George Allen, Unwin LTD, 1974.
13. Walker A. *Social Planning*. Oxford: Basil Blackwell, 1994.

Arvydas Guogis

THE ROLE OF DECOMMODIFICATION IN SOCIAL SECURITY

S u m m a r y

Two key models of socio-economic and political development can be identified in Western theory and practice: one focussed on the development of “market economy” and the other – on “social market economy”. These two systems have a number of basic structures in common, mainly economic ones based on the private ownership right and free movement of capital. However, there are many differences as well, first of all in the area of social

rights. As a matter of fact, the issue of social citizenship does not exist in the libertarian “free market economy”. On the contrary, the theory and practice of the “social market economy” assigns a much more important role to social security.

The principle of sociality and not of individualism is central to the “social market economy”. The principle of sociality is impossible without compulsory state social security. State social security covers both non-insured against risks and individuals incapable of taking care of their own future. Compulsory social insurance is one of the most frequent examples of manifestation of the principle of sociality. Universal social benefits are an unrivalled example of safeguarding social rights of citizens. A high decommodification index forms a basis for universality.

Commodification (or decommodification) may be viewed from different aspects – philosophical, economic or political, however, in any case, decommodification in social policy means liberation of the individual from market dependence.

The level of decommodification in social security may be examined on the basis of old-age pension, sickness and unemployment benefits.

The index of decommodification in Lithuania was 22.2 in 2000, having dropped from 23.8 in 1997. This shows that the dependence of Lithuanian social security upon market has been increasing.

Key words: social market economy, free market economy, sociality, individualism, social security, decommodification